

LIETUVI TAUTOS KOVA D L RAID S

Kova d l savos spaudos, trukusi 40 met , buvo lietuvi sukilimas, atsir m s kult rin mis priemon mis. Lietuviai siek atgauti tai, kas buvo prarasta dviejuose politiniuose sukilimuose drauge su lenkais; b tent, kult rinio veikimo laisv .

Po pirmojo sukilimo (1830-1831), kaip žinoma, užslopintas Vilniaus universitetas ir sustabdytas Lietuvos statuto galiojimas. Po antrojo sukilimo (1863-1864) uždrausta lotyniškais rašmenimis spauda; prad ta uždarin ti vienuolynai, mokyklos, draugijos. Už abu sukilimus rusai kirto sm gi Lietuvos kult riniam savarankumui, kiek jo buvo dar lik po paskutiniojo Lietuvos padalijimo (1795). Lietuva, anot vysk. Antano Baranausko, tur jo pasidaryti *tamsi ir juoda*.

Lietuviai ia nukent jo daugiau negu lenkai, kurie tuos abu sukilimus užk r . Lenkijoje nedrausta spaudos ir apskritai nesigriebta toki griežt rusinimo priemoni kaip Lietuvoje. ia tiktai Muravjovas buvo prad j s kie iau sl gti lenkus kaip sukilim kaltininkus. Ta iau naikinant Lietuvoje vadinamas ' lenkiškas rauges ', drauge buvo nurauti ir ' lietuviški kvie iai '. Antai, uždarin jant vienuolynus ir mokyklas, kur lenk taka iš tikr j buvo stipri, nepalikta n grynai lietuvišk parapini mokykl ir draugij . Prisdeng kova su lenkybe, rusai gniužd visa, kas buvo ir lietuviška, keisdami savais atitikmenimis —mokyklomis, organizacijomis, spauda ir net tik jimu. Tuo b du lietuviai buvo iššaukti pasipriešinimo kovai nuo pa i kult ros šakn —nuo alfabeto. Raid tapo kult rin s ir religin s lietuvi kovos š kiu.

Kova d l raid s yra retas atvejis istorijoje. Gi tokio pob džio ir apimties, kokia pasitaik lietuvi tautos netolimoje praeityje, yra bene vienintel . Kai kam net atrod buvusi neapdairi ir neišmintinga, nes pareikalavo nemaža auk ir kan ios. Kas gi iš tikr j yra raid , kad d l jos b t liejamas kraujas ?

Raid yra sutartinis kalbos garso ženklas, rašmuo. Jis gali b ti kei iamas, liekant pastoviam pa iam garsui; vadinasi, esmiškai su kalba nesulip s. Kalbininkai dargi nurodo, kad jokia rašmen sistema arba raidynas visai tobulai kalbos gars neatvaiz-

duoja. Mokslo reikalams sudarinjami sudingi fonetiniai raidynai, kad būtų lengviau ir tiksliau atžymėti skirtingus kalbos garsų atspalvius.

Praktikoje, deja, yra kitaip. Pritaikytas kuriai kalbai, raidynas ilgainiui darosi jai prastas, savas ir taip jau lengvai nekaitaliojamas. Akis pripranta prie grafiško vaizdo: vos pažvelgus, tuojau suvokiama, kas parašyta. Pavyzdžiui, pripratus skaityti originalų rusišką tekstą, sunkiau darosi jį greitai suprasti transkribuotą lotyniškai; ir priešingai — lietuviškas tekstas, perrašytas vadinamom rusiškom raidėmis, atrodo keistas, nesavas. Tai, be abejo, pratimo dalykas, bet protis kaip tik daro raidyną savą. Jis tampa kultūrine tautos tradicija ir skiriamąja žyme.

Lotynišku raidynu lietuviai skiriasi nuo rusų jau keletą šimtų metų. Pirmieji lietuviški spaudiniai yra žinomi iš XVI amžiaus pradžios. Rašytiniai galbūt ir anksčiau, priėjus Vakarų Bažnyčiai, tačiau ligi šiol tik duomenis tam neturime. Tačiau senas lietuvių tautos apsisprendimas už vakarietiško kultūrinio. Savo politika lietuviai buvo toli nusismelkę rytus, bet kultūriškai šliejosi prie Vakarų Europos; net ir savo kilmę legendiniu būdu kildino iš romėnų. Tačiau turime būdingą reiškinį: valstybiniam raštui buvo plačiai vartojama bažnytinis slavų kalba, tačiau suslavinimo graikų alfabeto nebuvo bandyta taikyti lietuvių kalbai. Pasirinktas lotyniškas raidynas.

Mažvydo katekizmas (1547) rodo, kad buvo nusekta gotiškąją lotynų alfabeto forma ir kai kuriais vokiečių bei lenkų rašybiniais pakeitimais. Pas tuos du vakariečius kaimynus ieškota atitikmenų lietuvių kalbos garsams, kuri neturi lotynų kalba. Tasai Mažvydo raidynas kitą autorių Mažoje ir Didžioje Lietuvoje buvo kaitaliojamas ir tobulinamas. Spaudos draudimo metu jis nebuvo dar galutinai nusistovėjęs, tačiau pagrindas vis laiką išliko pastovus, lotyniškas.

Draudžiant lietuviams lotyniškąs rašmenis, buvo griaujama mūsų tautoje sigyvenusi tradicija. Tačiau neįmanoma būtų esmės. Raidyno pakaita, nukreipta prieš tradiciją, ne tikrai yra galima, bet kartais kultūrinei pažangai būtina. Antai, vos prieš 40 metų arabiškas turkų raštas buvo pakeistas lotyniškuoju. Konservatyviam turkui musulmonui iš pradžių rodėsi nepriimtinas kaip 'krikščioniškas'. Tačiau ta reforma nekeitė nei tautybę nei tikėjimą. Pakeitimas iš tikrųjų buvo pažangus, reikalingas ir geras, o svarbiausia — atliktas savomis rankomis, nors ir naikino senąjį rašto tradiciją.

Rusai užmojė keisti lietuvių vartotą lotyniškąjį raštą mums buvo visai svetimas ir atžangus. Buvo siekta išskirti lietuvių

iš gausios kult ring taut šeimos ir Vakar civilizacijos. Vakar pasauly visur buvo vartojamas lotyniškas alfabetas; jis rod daugelio taut kult rin giminingum . Ir patys rusai (jau bolševik valdymo laikais) buvo svarst sivisti lotynišk j raidyn . Rus kalbininkas ir pedagogas A. M. Peškovskis t reikal karštai gyn viename mokytoj suvažiavime Maskvoje (1929). Jo žodžiais, ateitis priklausanti lotyniškam alfabetui, nes jis lengviausia išmokti. Ta iau po penkeri met ta mintis griežtai atmesta oficialiu spaudoje pareiškimu (1934.II.3): rus alfabetu sukurta per daug didži kult rini vertybi , kad proletariatas gal t nuo j atsiskirti ir orientuotis Vakarus. Tuo argumentu pabr žtas rus kult rinis uždarumas ir opozicija Vakaram.

Visiškai tas pats principas rus slavofil buvo skelbiamas spaudos draudimo metu. Ir tada orientacija Vakarus buvo smerkiama, ir anuomet Vakar Europos kult ra buvo laikoma rus tautai žalinga. Muravjovo biografo D. A. Kropotovo vadinamieji ' europin s id jos emisarai ' buvo kaltinami, kad jie ard moralinius ryšius su savo t vyne, stokoj rusiškojo patriotizmo, nepais , kad j t vyn turinti savo tik jim , moral , politik ir istorij ¹. Tai ano meto rusiškojo sustabar jimo ideologija. Tiktai jos takoje grafas N. K. Imeretinskis, taip pat Muravjovo šlovintojas, ir gal jo tarti: «Rusija neprivalo leistis Europai traukiama už pavardžio, bet j nukirsti» ^{1 2}. Vadinasi, jei ir rus užimtoje Lietuvoje b ta ryšio su Vakar Europa ir jos kult ra, tai ir jis tur jo b ti nuplautas, kaip rus tautai nepriimtinas.

Tokių pagrindu atremtas lietuviško raidyno keitimas nebesiejo su kalbotyra. Kalbininkai gal jo alfabeto reform paži r ti neutraliai. Rašmuo kaip kalbos garso ženklas nieku ned tas, ar jis lotyniškas ar rusiškas (tikriau graikiškas). Rusišk j raidyn — tok , kok caras Petras Didysis ved XVIII amžiaus pradžioje, pasir m s senosios kirilicos kursyvu ir pavadin s ' pilietiniu raštu ' (graždanka), — tok raidyn galima buvo pritaikyti lietuvi kalbai ir ilgainiui apsiprasti. Ta iau šia atmaina anuomet nor ta lietuviams diegti grynai rusiškoji kult ra ir dvasia. Reformos galutinis tikslas buvo nebe filologinis, bet martirologinis, dabarties terminu tariant, genocidinis —kirvis, prid tas prie lietuvi tautos šakn . Užtat ne be pagrindo Lietuvos kaimo žmon s rusišk j graždank buvo pramin ' kirvukais '. Jie tur jo prakirsti keli greitesniam lietuvi tautos rus jimui, kurio siek Rusijos sosto politika.

¹ D. A. Kropotov, *Žizn' grafa Murav'eva*, Petrapilis, 1874, 224 psl.

² N. Imeretinski, *Graf Michail N. Murav'ev, Russkoje Obozrenie*, III t., Maskva 1892, 570 psl.

Rus politik Lietuvoje caro laikais atvirai apib dino N. A. Miliutinas, atstovav s carui Varšuvoje kaip Lenkijos karalyst s (nuo 1815) sekretorius. Jis raš Vilniaus generaliniam gubernatoriui M. N. Muravjovui (1865. VI. 15): «M s raid s pribaiqs tai, kas prad ta rus kalaviju ».

Rus kalavijas buvo užvald s jau vis Lietuv . Ilgaamž lietuvi tautos rungtis d l vyravimo rytin je Europoje pasibaig Maskvos persvara ir okupacija. Lietuviam nebuvo atsilyginta tuo pa iu, kuo seik jo laisva Lietuvos valstyb , kai supo Maskv ir siek Juod j mari . Tada lietuvio kalavijas raiz tiktai žemi sienas, bet nesismeig valdom rus nugar : nekeit j tvarkos (*starinos*), nesmelk kalbos nei religijos. Rus kardo geležt s buvo kitokios, aštresn s: jos vert iš pamat sen j Lietuvos tvark , išskuto iš žem lapio ir Lietuvos vard (1840). Lietuva pavadinta ' Šiaur s Vakar Kraštu ' (*Sievero-Zapadnyj Kraj*), kas terod geografin pozicij Rusijos imperijoje, bet ne pavadinim pavergto ir rusinamo krašto.

Rusinim skatino ano meto tautinis imperializmas. Devynioliktasis amžius nebebuvo viduramžiai, kada vieno valdovo sostas jung vairias tautas, nesiekdamas prievarta j lydinti. Anuomet valstyb s buvo daugiau universalios; naujais laikais jos dar si labiau nacionalios. Nacionalizmas vienom tautom atneš nepriklausom gyvenim , o kitom —didesn sl gim ir nutautinim . Ypa pavojinga pasidar mažesn m tautom gyventi didesni j kaimynyst je ir valdžioje.

Mažoji Lietuva, pavyzdžiui, pakliuvusi vokie i takon dar XIII amžiuje, imta s moningai vokietinti tiktai XVIII pradžioje. Lietuvi kalba visai išmesta iš mokykl tais paiais metais (1864), kai Didžioje Lietuvoje rusai uždraud spaud lotyniškais rašmenimis. Abiej didži j kaimyn nutautinamoji politika buvo pamušta nacionaliniu egoizmu. Rusijos caras Aleksandras III pareišk (1881.IV.25): «Mes negalime tur ti kitos politikos, kaip tiktai grynai rusišk ir nacionali ». Pr sijos imperijoje tuo pa iu metu grynai vokiška tautine politika vadovavosi ' geležinis ' kancleris Bismarckas. Lietuvi tauta, siterpusi tarp vokie i ir rus , abiej t kaimyn buvo pasmerkta išnykti.

Rus k sinim si lietuvius visai numarinti taikliai apib dino Muravjovo prisiminim vokiškas vertimas³. Vert jas savo žangoje rašo, kad Muravjovas žiauriom priemon m siek : išrauti istorin krašto charakter ; sugniuždyti taut , kurios individualios

³ *Der Dictator von Wilma*, Leipcigas, 1883.

savybės, jo nuomone, klyd Rusijos pl trai; sunaikinti Vakar Europos civilizacij , nes tiktai ant jos griuven tegali prasistiepti rusiškas valdymas. vykđzius tuos tris uđdavinius, Lietuva tur jo virsti grynai rusišku ir pravoslavišku kraštu —'tikr ja Rusija.'

Tokios imperialistin s užma ios, kad ir kaip keista, buvo laikomos Lietuvos atrusiniu. Dar carien Kotryna II, teisindamasi po paskutinio padalijimo d l savo grobuoniško veiksmo, tvirtino, kad Lietuvos valstyb iš sen laik esanti rusiška. Š teigim pasišov moksliskai pagristi Petrapilio universiteto istorikas N. C. Ustrialovas, rodin j s, kad visoje Lietuvos istorijoje rus elementas buv s pagrindinis ⁴. Ta tez toliau buvo vystoma kit Rusijos istorik . Lietuvos senoji valstyb imta vadinti dvi-lypiu Lietuvos-Rusijos vardu arba tiesiog Vakarine Rusija (*Zapadnaja Rossija*). Muravjovas, atsiustas Vilni sukilimo malšinti, pareišk (1863.V.23), kad jis atvyk s «Vakar krašt , kuris nuo amži yra Rusijos valdov paveld tas» ir d l to, ži r damas «daugumos jo pirmykš i gyventoj bei istorin s teis s », laik s savo uđdaviniu atstatyti « senas rus ir pravoslav teises, kokios yra buvusios praeityje »⁵. Tokiom istorin s tiesos iškraipom buvo teisinamos rusinimo priemon s, laikomos neišvengiamom gr žinti Lietuv ' pirmykšt jos pad t '.

Žymiai anks iau tai buvo padaryta su Gudija, kuri ilgus amžius priklaus Lietuvos valstybei, bet kur slaviškas elementas iš tikr j vyravo. ia rusinimo priemoni nusigriebta tuojuo po paskutini padalijim (1793-1795), kai tiktai Gudija prijungta prie Rusijos. Dar Kotrynos II laikais Gudijos vietininkas Zacharas G. ernyšovas pasižym jo kaip uolus ir griežtas rusintojas. N. Imeretinskis pasidžiaugia, kad gudus suliejo su rusais. Es tokiu pa iu b du «seniai b t surusinta ir Lietuva, jei po 1831 m. sukilimo Muravjov b t skyr Lietuv tvarkyti »⁶.

Prieš t sukilim Muravjovas buvo Mohilevo gubernatorius. Sukilimo metu dirbo P. A. Tolstojaus štabe, kuris vadovavo sukil lius malšinusiai rezervinei armijai (30. 000), o po sukilimo jo Gardino gubernatoriaus pareigas (1831-1835). Jau tuo metu Muravjovas si l carui Mikalojui I panaikinti Lietuvos statut , kuris Lietuvoje svetimšaliam (atseit, ir rusam) draud sigyti žem s; uđdaryti Vilniaus universitet kaip sukil li lizd ; vesti rus kalb visose staigose; pašalinti iš mokykl katalik kunigus,

⁴ Ži r. *Ob otnošenii Litovskogo knjažestvo k Rossii*, 1839.

⁵ N. Cyl ov, *Sbornik rasporjaženii Murav'eva*, Vilnius 1866, 126 ir sek. psl.

⁶ N. Imeretinski, *Graf Michail N. Murav'ev, Russkoje Obozrenie*, III t., 557 psl.

ypa vienuolius; uždrausti jiems mokyti vaikus net ir namie ⁷. Iš t ši lym tuo tarpu pasirinkti du : sustabdytas Lietuvos statuto veikimas ir uždarytas Vilniaus universitetas. Lietuvos jaunimui atimta galimyb aukšt j moksl išeiti savam krašte. Net ir dvasin kunig akademija perkelta Petrapil (1842).

Petrapilyje b ta susir pinimo Lietuvos opia pad timi vakariniame pakraštyje. ia ji tebeskyr Vokietij nuo senosios Livonijos (Estijos, Latvijos), kur vokie i kult ros taka tebebuvo stipri. Šiame Baltijos pamaryje dar buvo išlikusi vokie i kalba staigose ir mokyklose, sena visuomenin vokie i santvarka ir žymi vokie i dvarinink galia. Rusija ne be pagrindo bijojo, kad stipranti Pr sijos imperija, su kuria dalijosi Lietuv ir Lenkij , nepakilt ir nesimot užimti viso Pabaltijo iki Rusijos sostin s Petrapilio. Užtat Lietuva skubiai buvo ver iama ' rusiška žeme ' ; joje buvo daromi taip pat militariniai sustiprinimai.

Antras r pestis —tai dar nenumarintas Lietuvos —Lenkijos respublikos atgaivinimo siekimas. Kil s antrasis sukilimas (1863) parod , kad ta id ja teb ra gyva, nors po pirmojo sukilimo ir buvo griebtasi represij . Petrapilis ne juokais sibaugino. Caro r - muose b ta baim s, kad Lenkija jau prarasta, nes tvirtai tik ta Vakar Europos parama sukil liam. Lietuva rod si dar galinti b ti apginta, kaip toliau nusikišusi šiaur . Lietuvon siun iamas Muravjovas carien s Marijos buvo prašomas: «Išgelb k Rusijai bent Lietuv »⁸. Ta iau sukil li iš šalies niekam nepar mus, caras Aleksandras II ir jo žmona Marija atgavo kvap , o Muravjovas grieb si Lietuvoje smurto. Jis laik si nusistatymo: «Jei kas yra vertas virv s, tai nedelsiant reikia j truktelti »⁹.

Graždanka buvo ta virv , kuri tur jo užsmaugti savarank kult rin lietuvi tautos augim ir stiprinti rusišk j element . «Rusiškumo ir pravoslavijos stiprinimas yra pagrindinis m s uždavinys»—raš Muravjovo sekretorius A. Mosolovas ¹⁰. Tam uždaviniui vykdyti viena iš pirm j priemoni pasirinkta rusiška švietimas. Vilniaus švietimo apygardos glob jas Ivanas P. Kornilovas, Muravjovo artimas bi iulis ir talkininkas, kuriam daugiausia teko r pintis graždankos vedimu, buvo sitikin s, kad « rusiškas švietimas yra stipresnis už rus durkl ». Šis rus šviet jas

⁷ Ten pat 548-550 psl.

⁸ *Der Dictator von Wilna. Memoiren des Grafen M. N. Murawjew*. Aus dem Russischen, Leipziger, 1883, 17 psl.

⁹ K. uchovskij, *Poet i pala (Nekrasov i Murav'ev)*, Petrapilis, 1922, 10 psl.

¹⁰ A. N. Mosol ov, *Vilenskije o erki*, Petrapilis, 1898, 135 psl.

gerai nuvok , kad durklas nugali, bet neišlaiko, jeigu nugal t j individuali kult ra ir kalba nepaver iamos istoriniu paminklu ant nusmelktos tautos kapo. Šito taip pat siek švietimo ministerio taryba Petrapilyje, kai jinai kiek v liau (1870. II. 2) tar , kad mokymo ir aukl jimo darbu «visi kitatau iai, gyven m s t - vyn s ribose, be jokio gin o privalo b ti rusinami»¹¹.

ia verta atkreipti d mes , kad ' m s t vyne ' (*naše ote-estvo*) laikoma ir Lietuva, galutinai prisijungta paskutiniuju padalijimu (1795). Tai primena dabarties rusus bolševikus, prisijungusius dar daugiau svetim žemi , kurias vadina vienu ' didžio- sios t vyn s ' (*velikoje otecestvo*) vardu, kad nusmelkt atskiros, nerusiškos t vyn s s vok . Taigi, « *Nil sub sole novum* »^{11 12}. Tiktai šiuo metu suliejimas su rus tauta dengiamas komunizmo, o anuo- met jis buvo pridengtas panslavizmo, t.y. siekimo apimti visus slavus viena Rusijos imperija, viena rusiška kult ra ir viena rus kalba.

Pastangos tokio suliejimo siekti bendru visiem slavam alfa- betu arba kirilica pasirod jau XIX amžiaus pradžioje. Vienu iš toki pirm n yra buv s kun. Mykolas Bobrovskis, Vilniaus universiteto biblin s archeologijos ir slavistikos d stytojas, pansla- vizo id jos šalininkas. Jisai 1820 metais buvo pareng s projekt pritaikyti graždank lenk kalbos raštui, bet iš t jo pastang nieko neiš jo. Beveik po 50 met prie tos pa ios minties gr žo lenk filologas ir bibliotekininkas St. Mikuckis, bet ir j ištiko nes km . Lenkai visom j gom, net ir ginklu, spyr si ne silieti ' ru- sišk j r ' , kurioje buvo nuskandinti gudai ir ukrainie iai.

Gudai jau nuo XVI šimtme io savo tikybinius raštus spausdino kirilica, bet v liau pakaitomis imta vartoti ir lotyniškasis raidynas. Po 1831 sukilimo šis raidynas buvo griežtai uždraustas, bet tai nesuk l pasipriešinimo, nes su kirilica gudai jau buvo apsiprat ir dabar j tebevartoja. Daugiau atsparos parod ukrainie iai, kai jiems uždraud knygas spausdinti savo tarme ir kiek skirtingu nuo kirilicos alfabetu. Ukrainie iai tada gausiai savo literat ros spausdino austr valdomoje rytin je Galicijoje ir iš ten gabeno per sien .

Iš kit taut , neslav , kuriuos rusai vald , savo rašt jie pri- taik Pavolgio ugram bei totoriam, o vakaruose band j primesti lietuviam ir latviam (Latgaloje). Prie Volgos gyven ugriai ir totoriai, ligi tol jokio rašto nepažin , 1850 m. sulauk pirm j savo

¹¹ J. Mat usas, *Lotyniškojo raidyno draudimas*, žr. *Kovos metai d l savosios spaudos*, Chicaga, 1957, 116-117 psl.

¹² *Ecclesiastes*, 1, 10.

tikybiniai raštai kirilica ir j pri m . Rusai sprend , kad ir lietuviai, dar mažai raštingi, nesunkiai priims naują raštą, jei bus uždraustas vadinamas 'gotiškas' (Mažosios Lietuvos) ir 'lenkiškas', juo labiau, kad ir lietuviai literatūra negausi. Taip galvodami, rusintojai dar sprend , kad jie tikisi lietuviai tautai, padami atsipalaiduoti nuo lenk kultūros ir tautos. Kad lietuviškas raštas savo vaizdu tada labai primintų lenkišką, pakankamai aišku iš *Aukso Altoriaus* maldaknygės ir net v lesni *Auszros* numeris . Rusai tur jo pagrindo klausti: kodėl raštas negalėtų būti rusiškas, jei nėra grynai lotyniškas ?

Šias mintis suaktualino 1863 metų sukilimas, už kurį Petrapilyje buvo laikomi atsakingi lenkai. Paskirtas sukilimui malšinti Muravjovas buvo užsimojęs lenkų tak Lietuvoje visai palaužti. Ir tuo metu kaip tik pasirodė rusų akademiko ir senatoriaus Aleksandro Hilferdingo raštas *Lietuva ir Žemaitija (Litva i Žmud , 1863)*. Šis surusijęs vokietis, panslavizmo šalininkas ir rusifikatorius, rodinį jo, kaip reikėtų lietuvius atitolinti nuo lenkų ir priartinti rusams: visose mokyklose reikėtų lenkų kalbą pakeisti lietuvių kalba ir tuo būdu lietuviams suteikti, kad jie būtų labiau nuteikti artumui su rusų tauta ir pravoslavija; antra, 'lenkiškas' lietuvių raštas turėtų būti pakeistas 'vis slavų alfabetu' arba graždanka, kuri visai pritaikytų lietuvių kalbai ir kartu vestų rusiškojo teksto skaitymą .

Praktiškai tai eksperiment išbandė Petrapilio gimnazijos mokytojas Jonas Juškevičius (Juška). Vilniaus švietimo apygardos globėjas I. P. Kornilovas pasakoja, kad tas mokytojas 1864 vasario mėn. pas jį atsilankęs prašyti tarnybos Lietuvoje. Jis parodė savo parašytą lietuvių kalbos gramatiką rusiškai. Kornilovas paprašė ir lietuviškus tekstus perrašyti rusišką rašymą. Keli pavyzdiniai lapai buvo parodyti Muravjovui; jis pagyrė. Tai buvo pirmas generalgubernatoriaus žvilgis lietuvišką raštą 'pilietiniu šriftu' (*graždanskij šrift*). Jonas Juška, žadėjęs vis savo rankraštis tokiu būdu parengti, žodžio netęsė, kai prašomos tarnybos Lietuvoje negavo. Keistu istorijos noriu, Muravjovui teko pasiremti ne kieno kito, bet lenko paslauga, kuri ir paskubino lietuviškos graždankos gimtūves.

Muravjovui buvo rekomenduotas Varšuvos bibliotekininkas St. Mikuckis, pasižinęs su A. Hilferdingu. Šis pristatė Mikuckį Lenkijos karalystės sekretoriui A. N. Miliutinui, o tasai — Muravjovui anuo garsiu raštu (1864. IV. 15): «Mūsų raštas atbaigėtas, kas pradėta kalaviju». Stanislovui Mikuckiui atvykus Vilniū, jis ir buvo sudaryta komisija pritaikyti graždanką lietuvių kalbai. Lietuvių kalbą Mikuckis buvo studijavęs kaip Petrapilio Mokslo

Akademijos stipendininkas, nesusitup j s Lomžos bajoras, kuri žymus filologas prof. Baudouin de Courtenay išvadins ' nedo- r liu ' (*homo delinquens*) ir prievartininku.

Komisij sudar tasai lenkas Stanislovas Mikuckis; totorius Jonas Kre inskis, liaudies mokytojas; lietuvis Antanas Petke- vi ius, katalik kunigas, per j s pravoslavij ; ir lietuvišk j ka- lendori leid jas Laurynas Ivinskis; jis v liau pasitrauk . Savo paslauga komisijos darb ramst min tas akademikas A. Hilfer- dingas, talkino Kauno gimnazijos direktorius M. Novikovas. Ko- misijos darbui vadovavo I. P. Kornilovas, vyriausias šios reformos inspiratorius. Darbas buvo varomas greitomis, kad nedelsiant b t par pinta vadov li mokyklom ir religin s literat ros mal- dom namie ir pamaldom bažny ioje. Skubinta d l to, kad nor ta mai ta naujenybe pripildyti krašt ir atimti pagrind pasiteisi- nimui, es to ar kito b tino veikalo tr ksta. Rus supratimu, pa- grindin lietuvi literat r tesudar trys knygos: elementorius, kalendorius ir katekizmas. Jos pirmosios ir išspausdintos graž- dankos raidynu.

Komisijos paruoštas pirmas leidinys — *Ab c l žemaitiškai lietuviška (Bukvar' žemajtsko-litovskij)* — išspausdintas Vilniuje 1864 m.; spaud A. Kirkoro spaustuv . Tituliniam lape paaiškinta, kad yra išleista sakymu M. N. Muravjovo, vyriausiojo Šiaur s- Vakar Krašto valdytojo. Ši ab c l buvo parengta valdin m pradžios mokyklom, steigtom vietoje uždaryt parapini ; jose buvo mokoma ir lietuvi kalbos, kaip yra si l s A. Hilferdingas. Muravjovas, kuris iš savo pareig buvo atšauktas (1865. IV. 17), dar sp jo išleisti *Žemaitiškai rusišk elementori , Kalendori ir Ab c l latviškai rusišk* . Pastaruoju leidiniu r pinosi iš Petra- pilio atsikviestas surus j s latvis Janis Sprogis.

Sunkiau buvo greita sparta paruošti religin s literat ros, kuri rusiškuoju raidynu daugiausia perrašin jo totorius Jonas Kre inskis ir kuriai reik jo vyskupo aprobatos, nes kitaip ji ne- b t lietuvi katalik rankas imama. Žemai i vysk. Motiejus Valan ius, atrodo, jau 1865 vasar aprobavo kirilin *Trump kate- kizm , Sen aukso altori* (maldaknyg), *Kanti kas* (giesmyn) ir *Evangelijas*, skaitytinas bažny iose sekmadieniais.

Tuo pa iu laiku buvo pasiruošta suveržti lietuvišk knyg leidim lotyniškais rašmenimis. Ivanas P. Kornilovas rašo, kad Muravjovas 1864 m. geguž s 14 d. kreip sis raštu car Aleksan- dr rodin damas, jog yra b tina lietuviu uždrausti ' lenkiškai lotynišk j spaud ', ir gav s caro pritarim . Iš vysk. M. Va- lan iaus liudijimo aišku, kad 1864 met vasar draudimas jau galiojo, bet nebuvo paskelbtas viešai. Muravjovas tebuvo pa-

liep s cenz ros komisijai Vilniuje neduoti leidimo jokiam naujam lietuviškam spaudiniui ; anks iau išleistieji gal jo dar b ti platinami. Tuo pagrindu atsirado vadinamieji *kontrafakciniai* lietuviški leidiniai, b tent, su 1863-1864 met data, bet spausdinti žymiai v liau. Toki leidini rus žandarai neatimin jo iš žmoni , manydami, kad jie yra seni.

Draudimas lietuviams vartoti lotyniškas raides niekada nebuvo paskelbtas statymu. Vis laik liko administracinis, paremtas rus valdinink savavališkais potvarkiais. Muravjovas savo to potvarkio nebuvo n raštu paskelb s. Tai padar jo p dinis gen. Konstantinas Kaufmanas, surus j s Austrijos vokietis. Jis savo raštu 1865 m. rugs jo 6 d. d st :

Lietuvoje kil neramumai pereikalav neišvengiam pakait , kurias su caro žinia vykd s Muravjovas, jo pirmatakas. Jam buv pavesta gr žinti Lietuv pirmykšt istorin pad ti, b tent, sen j Lietuvos ir Rusijos jungti. Šito siekdamas jis atstat s pamintas pravoslav tik jimo ir rus tautos teises ir sak s per mokyklas išplatinti rusišk j rašt . Specialistai ji tikin , kad pilietinis rus raidynas (*graždanskij šrift*) atitink s Lietuvos tautinius interesus geriau negu lotyniškai lenkiškas ; d l to Vilniaus cenz ros komisijai paliep s spausdinti visas lietuviškas, žemaitiškas ir latviškas knygas tiktai pilietiniu raštu. Šiuo raštu, jo bažnytine forma (*cerkovnyj šrift*), nuo seniausi laik Lietuvoje buv rašomi metraš iai ir teisi , statym bei diplomatijos aktai. Jei taip buv seniau, tai ir dabar pilietinis rus raštas turis tarnauti visom sveitimom tarm m. Žmon m ia duodama galimyb prasišviesti : pramokti rašto sava tarme ir drauge rus kalbos, kuri nuo neatmenam laik buvusi Lietuvoje valstybin ir dabar tokia esanti. Žmon s ima suprasti rus valdžios ger darb ; tiktai kai kurie katalik kunigai yra nusiteik priešiška¹³.

Tokia savo argumentacija Kaufmanas išreišk rus pretenzijas Lietuv , kaip krašt , kur jie laik rus gyvenam ir su Rusija sujungt nuo sen laik . Bet tai neatitinka istorinei tiesai. Senojoje Lietuvoje negyveno nei rusai nei kiti slavai. Lietuvi tauta taip pat nebuvo ir n ra kokia slaviška gimin (*plemia*) su skirtinga tarme (*nare jje*), bet visiškai skirtinga tauta su sava kalba ir raštu, kuri kaip tik buvo norima uždrausti. Valstybiniam raštam kitados vartota nebe rus , bet senoji bulgar kalba. Rytuose ji buvo pla iai vartojama, kaip Vakar Europoje lotyn ,

¹³ *Lietuvos Praeitis*, I t., Vilnius, 1941, 633-648 psl. (ia paskelbtas originalus Kaufmano aplinkraš io tekstas).

kuria ir Lietuvos valdovai savo raštus raš . Pagaliau, ligi padalijim Lietuva n ra buvusi Rusijos valstyb s jungtyje, o priešingai vald didelius rus plotus. Dar Muravjovo ir Kaufmano laikais lietuviškom gubernijom pa i rus buvo vadinamos ne tiktai Vilniaus, Kauno ir Gardino, bet ir Minsko, Mohilevo bei Vitebsko žem s.

Vilniaus generalinis gubernatorius K. Kaufmanas savo t rašt , paremt istorin s tiesos iškraipymu, skyr kaip tik an šeši sri i gubernatoriam, kurie priklauso jo vyriausiajai valdžiai. Kaufmanas dabar raštu sak , kad b t griežtai vykdomas Muravjovo draudimas spausdinti lietuviškus leidinius lotyniškam raid m. Taip pat uždraud vežti iš užsienio, pardavin ti ir kitokiu b du platinti; jei aptikt pas žmones, turi b ti konfiskuoti, o kaltininkai atitinkamai nubausti. Ši gen. Kaufmano aplinkrašti, prasliskus vos savaitei (1865. IX. 13), išpl t visai Rusijai vidaus reikal ministeris P. Valujevas. Tai ir buvo visuotinis lietuvi spaudos draudimas lotyniškam raid m.

Šio draudimo, kadangi jis iš jo tiktai iš vidaus reikal ministerijos ir nebuvo paremtas statymu, pradžioje nenor jo pripažinti Petrapilio Moksl Akademija. Ji tar , kad vidaus reikal ministerijos potvarki n ra saistoma, nes jai nepriklauso. Nepaisydama draudimo, akademija išleido lotynišku raidynu Kristijono Donelaiio *Metus*, parengtus A. Schleicherio iš originali tekst (1865). D m s atkreip ne koks rusas, bet j pataik nas lenkas St. Mikuckis ; jis Vilniuje graždankos leidini komisijoje trumpai teisilaik , užsitrauk s I. P. Kornilovo nemalon . Gr ž s Varšuv profesoriauti (1864) ir pasteb j s tuos Kr. Donelai io išleistus *Metus*, praneš valstyb s sekretoriui Miliutinui, o tas —carui Aleksandrui II, kuris savo saku uždraud lotyniškus spaudmenis bet kokiam lietuvi kalbos leidiniui. Vadinasi, buvo užginti ir grynai moksliniai veikalai.

Caras buvo priverstas ginti savo administracijos autoritet , ypa Lietuvoje, nors Muravjovas dar 1865 m. pavasar buvo iš Lietuvos atšauktas ir už nuopelnus apdovanotas grafo titulu, bet ir paliktas be pareig . « Niekam nereikalingas riebus senukas vaikštin jo sau Nevos saul ta pakrante » —yra pasteb j s K. uchovskis¹⁴. Petrapilio kai kurie aukštieji valdininkai ir šviesuomen Muravjovo nekent ; ji smerk už žiaur sukilimo malšinim Lietuvoje. Tuo tarpu Maskva uoliai r m ir šlovino kaip rus tautos didvyri (*vytiąž*). Maskvoje buvo labiau sistiprin didžia- ^{14 15}

¹⁴ K. uchovskij, *Poet i pala (Nekrasov i Murav'ev)*, Petrapilis, 1922, 15 psl.

rusiai nacionalistai, kaip publicistas M. N. Katkovas ir metropolitas Filaretas, kurie Muravjov k l padanges. Tuo tarpu Petrapil veik Vakar Europos liberalin ir demokratin dvasia, ia takingesni buvo vadinami vakarie iai (*zapadnikj*); jie daugiau pakantumo rod lietuviam bei lenkam ir kitom rus valdomom tautom. Užtat ir Petrapilio Moksl Akademija, paprieštaravusi spaudos draudimui, r m si ne tiktai pretekstu, kad ji vidaus reikal ministerijos valdinink nesaistoma, bet ir nor dama tur ti mokslui laisv nuo administracijos suvaržym .

Lietuvoje buvo dar vienas varžtas —karo stovis. Tokia nepaprasta pad tis dav teis gubernatoriam leisti privalomus potvarkius. Tuo r m si Muravjovas ir Kaufmanas, drausdami lietuviam spaud . Karo stov panaikinus (1870. II. 28), visi varžomieji potvarkiai nustojo galioj . Kai kurie iš j buvo pakartoti statymais. Tuo tarpu spaudos draudimas nei atšauktas nei teisingas ; jis liko ir toliau rus administracijos savavaliaujama rusinimo priemone . Caras Aleksandras II tiktai po ilgoko laiko (1880. II. 20) atšauk savo draudim vartoti lotyn rašt mokslo reikalom . Taigi, Petrapilio Moksl Akademijos nusistatymas, pareiktas prieš 15 met , buvo teisingas. Lietuvi tauta ved teising kov dar 25 metus.

Kova iš esm s buvo vedama d l tautos, ne d l raid s. Rusiškoji raid , kaip Kaufmanas savo aplinkraštyje išsireišk , buvo tik « pirmas žingsnis siekiamam tikslui », atseit, Lietuvos rusinimui ir pravoslavimui. Kova d l raid s tuo b du ap m ir religij . Pradžioje dar labiau užkliuvo už religijos negu tautyb s.

Tuo metu tik jimas ir tautyb buvo standžiai sulip : rusyb buvo suaugusi su pravoslavija, lietuyb —su katalik tik jimu. Caro valdžiai reik jo išmintingos ir apdairios taktikos tik jimui neužkliudyti, kad priešingumas neb t dar labiau pagilintas. Rusam tai b t iš j naud . Bet jie buvo sitikin , kad rus jimas ein s ranka rankon su pravoslavija ir kad vienas antr r m dar senoje Lietuvos valstyb je, tik v liau buv lenkiškumo ir katalikyb s nusmelkti. Kaufmano aplinkraštyje buvo pabr žta, kad dar Muravjovas steng si « sugr žinti pravoslavijai ir rusiškumui pamintas teises ». Ir caras Aleksandras II, sveikindamas Vilniuje 1866 m. birželio 13 d. b rel perkrikšt , juos pagyr už tai, kad jie «nuoširdžiai pri m senovin tik jim » ir kad gr žimo katalikyb jis nepak si s¹⁵. Tuo b du aiškiai pasisakyta prieš katalikyb , kas negal jo nesukelti lietuvi nepasitenkinimo. ^{15*}

¹⁵ K. Avižonis, *Bendroji rusinimo politika, žx. Kovos metai d l savosios spaudos*, Chicaga, 1957, 55 psl.

Graždanka tur jo tarnauti ne tiktai rusinimui, bet ir pravoslaviniui. Vincas Kudirka savo *Varpe* teisingai j pavadino «pravoslavijos ir rusinimo apaštale». Gi ši apaštale lietuvi tarp tegal jo sisprausti per religin literat r , kuri tada Lietuvoje vyravo. Rusai neklydo tvirtindami, kad tuo metu Lietuvos kaimui pati svarbiausia knyga buvo *Aukso altorius*. Ta maldaknyg , perspausdinta rusiškam raid m, gal jo geriausiai pasitarnauti rus reikalui: pasiekti pla i sias Lietuvos mases. Bet kaip tik ia rusai ant savo ' kirvuk ' pasikabino.

Graždanka padvelk Lietuvos kaimui ne tiktai nauju kabliuotu raštu, bet ir tik jimu. Paprasti kaimo žmon s, tur gyv ir laki vaizduot , rusiškam raidyne ži r jo dvigubus kryžius, ikon žvakutes, cerkvi bokštus (svog nus). Graždankin spauda iš tikr j toki miniati rini vaizd sukelia. Maldaknyg se jie rod si katalikam svetimi, sibrov ne savo viet . « Tasai raštas šventose m s knygose tai tartum m s tik jimo išniekinimas» — sprend dievoti kaimie iai visai panašiai, kaip daug v liau turkai apie lotynišk j rašt Korane. Tiktai šie nemat , kad j me et s b t griaujamos. Tuo tarpu Lietuvoje katalikam buvo atimin jamos bažny ios, uždarin jami vienuolynai, statomos naujos cerkv s. Tokia antikatalikiška akcija ir drauge brukamas naujas raštas žmoni s mon je visiškai teisingai susiliejo vien daikt .

Vilniaus generalgubernatorius Kaufmanas savo draudžiamajame aplinkraštyje p t migl tvirtindamas, kad « žmon s pradeda suprasti t nauj geradaryb , tiktai nedaugelis Romos katalik kunig jos nevertina»¹⁶. Iš tikr j nei žmon s nei kunigai tos naujov s nepri m . Švietimo apygardos staig Vilniuje siek rus mokytoj bei valdinink pranešimai, kad rus raid m spaust lietuvišk leidini n ra kur d ti. Buvo patarta (1865 m. vasario 5 d. raštu 828 nr.) pardavin ti puse kainos, si lyti dvi už vien ' lenkišk ', pastar sias rankioti ir naikinti. Lietuviai pirmieji buvo prad j tai daryti su naujais ' katekizmais ', ' giesmynais ', ' maldaknyg mis ' — juos degino lyg koki katalik tik jimo užkr t . Ištikimyb katalik tik jimui susiliejo su ištikimyb savam raštui, kuriame netur jo b ti pakeista rusišku rašmeniu n viena mažiausia raid : « nei viena jota, nei vienas bruoželis », tariant Šventuoju Raštu ¹⁷.

Prasid jo d l raid s ilga ir neatiaidi kova. Toje kovoje, — kaip pastebi m s filosofas Stasys Šalkauskis, pats j s gimnazijos

¹⁶ *Lietuvos Praeitis*, I t., 647 psl.

¹⁷ *Mato* 5, 18.

kurs dar spaudos draudimo metais, —«daugyb žinom ir nežinom dabar mums žmoniai tur jo užmokėti moraliniais ir fiziniemis kančiomis už tai, kas yra prigimta švenčiausia žmogaus teisė, bet, už kultūrinio apsisprendimo laisvumą ... Lietuvių dauguma griežtai nusistatę grąžinti rusų vyriausybei tą rusų kultūrą, dovaną (— anot Kaufmano, geradarybė) ir atkakliai kovoti už lietuvišką raidyną ... Tokiame lietuvių tautos nusistatyme—atsisakyti nuo brukamos spaudos formos, nežinti su tuo surišti didžiausi nepatogumai —pasireiškę garbingas savo tautininkų vertės pajutimas»¹⁸. Tuo būdu religinį su kovos motyvą sutapo su tautiniu, o dar viliu ir su socialiniu bei politiniu.

Rusai apsiriko manydami, kad rami lietuvių tauta, kuri beveik ištiesai sudarė artojai, liks pasyvi, juo labiau, kad nebuvo nei iškilnesni vadai nepasitenkinimui audrinti. Sukilimui vadovavę aktyvesni kunigai ir dvarininkai, kurių daugumas laikė save lenkais, buvo išžudyti arba ištremti Sibiran tokias gyvenimo sąlygas, kad juos ten reikėjo maitinti. Muravjovas dėl to rašė vidaus reikalų ministeriui P. Valujevui (1863. XII. 30): « Geriau duoti jiems veltui duonos, negu turėti pavojų ... Jie nori sunaikinti mūsų valdymą vakaruose»¹⁹. Kas tokiomis sąlygomis išlikusi Lietuvoje galėjo dar drąsiai judinti tautą ir ją stiprinti nelygioje kovoje už švenčiausias savo teises? Nei aplink jų kunigai nei dvarininkai, kurie nebuvo suinteresuoti kultūrine lietuvių kova, ir dėl jos nebūt ryžėsi statyti savas naujas pavojus. Susipratę lietuvių kunigai buvo nedaug, o pasauliečiai inteligentai —tik vienas kitas. Ir tie buvo sibauginami rusų teroro ir Muravjovo grasinimais: «kunigam, dvarininkam ir karininkam nebeleisti iš Sibiro pagrąžinti»²⁰. Laimei lietuvių tauta turėjo vieną vadą, iš jos iškilus ir su ja taip tvirtai suaugęs, kad rusų administracija negalėjo nei bauginti nei nušalinti.

Motiejus Valančius, Žemaičių vyskupas, savo pareigas buvo įsijaujęs jau tryliką metų ir gijęs žmonėse didelį autoritetą, kai užklupo spaudos draudimas. Vyskupui tai buvo nepaprastai skaudus smūgis, nes griovė keliolikos metų didelį tautos švietimą, kur rusai rovyt tartum iš pačių vyskupo širdies. Kaufmanas savo aplinkraštyje galėjo užsiminti berašius rusus, bet jokių būdu ne Žemaičius. Vysk. M. Valančiaus laiku, kai kuriose

¹⁸ St. Šalčiauskis, *Ateitininkų ideologija*, Kaunas, 1933, 83 psl.

¹⁹ *Muravjovo laiškas Valujevui* (1863.XII.30), žr. *Russkaja Starina*, XXXVIII t., Maskva, 1883, 203 psl.

²⁰ Ten pat, 198 psl.

Žemai i parapijose beraš i visai nebuvo. Žmon se buvo sukelta banga šviestis. K jie dabar tur jo skaityti—graždank ? Vyskupas pradžioje band išsider ti, kad šalia graždankos b t leidžiama ir lotyniškoji spauda. Kai jokios nuolaidos tikslo nepasiek , tada m si slaptos pagrindin s veiklos.

Graždankos autoriai nuvok , kur yra pagrindinis j prad to darbos stabdis. Kaufmanui per mus iš Muravjovo generalgubernatoriaus pareigas, Vilniuje 1865 m. rugpi io 26 d. buvo sudaryta speciali ' komisija perži r ti lenkiškom ir žemaitiškوم knygom '. Iškošusi sen j lietuvi literat r , komisija rado, kad ji visa, o ypa paskutini j 30 met , yra persunkta revoliucin s, propagandin s dvasios ir kad t žaling knyg vyriausias autorius ir platintojas es s vysk. M. Valan ius. Prie t komisijos išvad vienas jos narys, kun. Antanas Petkevi ius, tap s pravoslav šventiku, prid jo dar atskir memorandum , kur komisija taip pat pri m . Valan ius buvo kaltinamas kaip pavojingiausias Lietuvoje asmuo, popiežin s ir tautin s politikos vykdytojas, revoliucininkas, veiki s per varias bažnytines draugijas, misijas, vizitacijas. Jis tur t b ti nuo savo pareig nušalintas ir ištremtas

Rusij . Vysk. M. Valan ius tik prieš metus iš Varni buvo perkraustytas Kaun . Kai pasklido kalbos, kad ir iš Kauno norima išvežti, privažiavo tiek daug kinink , jog rus valdžia pab go valstie i nerimo ir jo neliet . Vyskupo priešininkas A. Petkevi ius savo tikslo nepasiek .

N ra žinios, kokia trintis su vyskupu t klebon past m jo pravoslavij : nedrausmingumas, girtumas, apsileidimas pareigose ... Vysk. M. Valan ius ragino savo kunigus daugiau patiem šviestis, skaityti knygas, steigti parapines mokyklas ir jose šviesti žmones. Tam tikslui aplink save telk veiklesnius ir raštingesnius kunigus, o apsileidusius skyr nuošalesnes parapijas. Gal tarp j pateko ir klebonas kun. A. Petkevi ius, nu j s pas pravoslavus. Vyskupas j kart pavadino 'Pažaislio popu'. Gyvendamas tame iš kamalduli atimtame vienuolyne prie Kauno, ' popas ' A. Petkevi ius jau nuo 1851 m. cenz ravo lietuviškus leidinius ir, matyti, netur jo akies vyskupui, nes savo memorandum e j kaltino nuo cenz ros išsisukin jus. Es vyskupas arba valdži klaidin s, atpasakodamas leidinio turin , arba neduodav s cenz ruoti «nusimantiams ir doriems žmon ms ». Antanas Petkevi ius buvo vienas iš lietuvi , labiausiai atsakingas už lietuvišk graždank ir spaudos draudim ²¹.

²¹ J. Mat usas, *Antanas Petkevi ius*, žr. *Lietuvi Enciklopedija*, XXII t. (1960), 355-356 psl.

Vyskupas ir tas kunigas lietuvi kovoje d l savojo rašto išreišk dvi priešybes. Vyskupas buvo principo ir kovos žmogus, kunigas —nuolaidos ir prisitaikymo. Pirm j dabar m giamais žodžiais pavadintume rezistentu, antr j —koegzistentu, ir net daugiau — kolaborantu. Ta iau m s kult ros istorikai kartais pasispyriuoja ir d l Žemai i vyskupo : ar jis pradžioje irgi nesuko kolaboravimo keliu ? Antai, Vaclovas Biržiška, kad ir žymiai pagerin s savo nuomon Valan iaus labui, vis d lto liko siki kin s (1954), kad vyskupas tik «po poros met griežtai persiorientavo »²². Tuo tarpu dr. Jonas Matusas griežtai vyskup gyn tvirtindamas, kad jis «rusiškom raid m buvo priešingas iš pat pradži »; tiktai Muravjovui grasant kartuv m, « dav aprobat pirmiem lietuviškai rusiškiem tikybiniam leidiniam »²³. Tai dvi paskiausios paži ros tuo klausimu, bet nauj koki duomen nepatiekia. Dar prieš 40 met Petras Ruseckas, rankioj s istorinius liudijimus bei atsiminimus knygneši veiklai nušviesti, man rodos, buvo pri j s teisingo vidurio. Jis pasteb jo, kad Žemai i vyskupas « pradžioje dar m gino jei ne atgauti spaud , tai nors palaužti jos draudim »²⁴. Tai nereisk nei ' griežto persiorientavimo ', anot Vac. Biržiškos, nei griežto iš pat pradži priešingumo.

Vysk. Motiejus Valan ius, be abejo, neman , kad Muravjovas tuoju j pakars, jei neduos aprobatos graždanka perrašytom knygom. Ne kartuvi gr sm , kaip rašo dr. J. Matusas, bet stoka pagrindo neleido Valan iui atsakyti neigiamai. Tai vis pirma buvo alfabeto, ne tik jimo reikalas, nors ir buvo iš pat pradžios aišku, kad graždanka taip pat siekiama katalik tik jim drumsti. Bet reik jo tam rodym ar bent rimt priekabi . Tuo tarpu išmintinga buvo nusigriebti deryb *do ut des*, kol Muravjovo draudimas buvo žodinis ir kol ankstyvesni lietuviški leidiniai dar gal jo b ti platinami; tik neleista nauj spausdinti. Vadinas, aprokata duodama rusišk raidži raštam, ta iau su viltimi, kad nebus draudžiami ir lotyniškieji: j tarpusavio varžybas išspr s patys žmon s. Muravjovas negal jo leisti tok plebiscit , o vysk. M. Valan ius — beatodairines nuolaidas.

Kaufmanui paskelbus draudim raštu, buvo jau užangažuotas generalgubernatoriaus autoritetas bes lyginiu draudimu. Deryboms neliko pagrindo. Vyskupo viltis k nors geruoju pasiekti žlugo. Jam nereik jo persiorientuoti, bet tiktai parašyti Kauno gubernat

²² Vc. Biržiška, *Pastangos draudimui nugal ti*, žr. *Kovos metai d l savosios spaudos*, Chicaga, 1957, 170 psl.

²³ J. Mat usas, *Lotyniškojo raidyno draudimas*, žr. *Kovos metai d l savosios spaudos*, Chieaga, 1957, 128 psl.

²⁴ *Knygnešys*, I t. Redagavo P. Ruseckas, Kaunas, 1926, 6 psl.

toriui, Muravjovo s nui Mikalojui: « Aš laikau negalimu dalyku spausdinti rusiškom raid m žemaitišk evangelij kaip Šv. Rašto knyg , nes turiu griežt pareig r pintis, kad toji knyga neb t pagadinta » (1866. VI. 12)²⁵.

Vyskupas taip rašyti gal jo tik tada, kai iš spaudos iš jo aprobuotos graždankin s Evangelijos. ia jis rado už ko užsikabinti, ta iau ne teologiniu, bet filologiniu argumentu : « žemai i kalbos gars negalima išreikšti rusiškom raid m », tai ir knyga galinti b ti pagadinta. Kov d l raid s vysk. M. Valan ius par m katalik tik jimo saugojimu, ir daugiau savo aprobatos nedav .

Lietuvi kalbos gynimas dabar atsistojo pirmoje vietoje, nes su lietuviškumo išlaikymu siejosi ir katalik tik jimas. Pradžioje tik jimas buvo dav s akstin pirmam tautos pasipriešinimui, daugiau pasyviam —neimti graždankos knyg n rankas, tenkintis savomis. Dabar persisverta aktyv prieštaravim draudimui — nelegal apsir pinim lietuvišk ja spauda ir augant tautin s moningum . ia ir Vaclovas Biržiška pripaž sta: vysk. M. Valan iui aktyviai sitraukus kov už lietuvišk knyg , ji «nu jo visai naujais... keliais ir virto, kad ir visai nekalto palyginti turinio, tiesiog revoliucine priemone »²⁶.

Keturiasdešimt met lietuviai nenusileido n per nago juodym . Vienas antras, tiesa, užsimindavo, es rusiškas raidynas pad t atsirasti gausesnei lietuvi literat rai, kas b t reikalinga ir naudinga, Ta iau neatsirado daugiau toki graždankos propaguotoj , koks pradžioje yra buv s kun. A. Petkevi ius. Štai, Jonas Miliauskas-Miglovara, poetas aušrininkas, romantiškai besielodamas Lietuvos praeitimi, buvo miglotai galvoj s, kad su graždanka lietuviai gal apsiprasti. Tuo tarpu kaimo žmon s gana ilgai net rusiškas mokyklas savo vaik neleido, mokydami namie iš draudžiam j lietuvišk elementori ir maldaknygi . Imti rankas rusiško rašto knyg —tai išduoti savo tik jim ir taut . Buvo nueitas ilgas vargo kelias su dideliu užsispyrimu ir ištvirme.

Šio kryžiaus kelio pradžioje taip pat iškyla vysk. M. Valan iaus vadovaujamoji ranka. Dar prieš spaudos draudim jis buvo perženg s vadinam j ' žali j sien ', kuri netrukus pasidar pagrindiniu kovos lauku, aplaistytu knygneši krauju. Už Rusijos sienos, Klaip doje, Valan ius 1860 m. atspaude savo knygel *Apie*

²⁵ J. Mat usas, *Lotyniškojo raidyno draudimas*, 1, žr. *Kovos metai d 1 savosios spaudos*, Chicago, 1917, 129 psl.

²⁶ Vc. Bir žiška, *Pastangos draudimui nugal ti*, žr. *Kovos metai d 1 savosios spaudos*, Chicago, 1957, 171 psl.

brostwas blaivyst s. Spaud uždraudus, Valan ius nukreip Maž j Lietuv vis savo knygy spausdinim , skirdamas tam nemažai pinigų ir telkdamas aplink save b r bendradarbi . «Tuo b du, kaip rašo P. Ruseckas, jis prad jo t garsi m s knygnešyst , aktyviai prad jo t didel tautos kov d l lietuvišk raidži išlaikymo, spaudos ir kit teisi atgavimo; pasidar tikru knygneši ir tos kovos t vu »²⁷.

Knygom spausdinti Mažoje Lietuvoje vysk. M. Valan ius buvo sudar s savo fond , pasi sdamas 5000 rubli Varmijos vyskupijos kun. Sabermannui. Pinigus perneš Jurgis Bielinis, patikimas vyskupo pasiuntinys, kuris kiek v liau sudar sav j knygy platinimo centr Garšvuose ir pagars jo kaip 'knygneši karalius'.

Pradžioje t slapt darb vysk. M. Valan iaus buvo traukti beveik vieni kunigai. Pirmoje didel je knygneši byloje 1870-1871 m. teisman buvo patraukti 9 kunigai ir 2 pasaulie iai; iš j nubausti abu tie vyrai ir 5 kunigai, tarp kuri buvo kun. Antanas Brundza, vokie i išduotas rusam. Jis buvo Maž j Lietuv pab g s po sukilimo. Valan iui prašant, Varmijos vyskupas buvo j paskyr s prie pat sienos Robkoj fili jos administratorium. Jo prieži roje Tilž je 1867-1869 metais buvo išleistos aštuonios vysk. M. Valan iaus knygel s, kurios žymiai skyr si nuo religin s literat ros : aiškino rus politikinius k slus Lietuv surusinti bei supravoslavinti ir nurodin jo pasipriešinimo priemones. Kova d l spaudos gil jo ir dar si vis labiau revoliucin , nors ir nebuvo griebtasi ginklo.

Vis pirma ji reišk si neklusnumu. Grynai religinio turinio knygos, daugiausia maldaknyg s, kurias knygnešiai gabeno iš Mažosios Lietuvos, statydami pavojun savo gyvyb , rusam negal jo daug kenkti: griov tiktai j administracijos autoritet , nes apsilenk su neišmintingais spaudos draudimo potvarkiais. Savo turiniu tos bažnytin s knygos rus neužkabino. Tiktai labai jau priekabi Vilniaus cenz ros komisija gal jo išskaityti neapykant rusam. Antai, vysk. M. Valan iaus *Senojo statymo* pasakojimuose rado kreipim si Diev , kad « švento kryžiaus ir tik jimo priešai » b t paskandinti, kaip faraonas su savo kariuomene. Kadangi rusai buvo ' kitokio kryžiaus ir tik jimo žmon s ', negu lietuviai katalikai, tai ia ir ži r tas s moningas vysk. Valan iaus kurstyimas prieš rusus. Ta iau vysk. Valan ius gal jo sakyti, kad jis tur j s galvoje apskritai tik jimo priešus, ar jie b t rusai ar nerusai, juo labiau, kad jo ta *Istorija šventa Senojo statymo* buvo išleista prieš spaudos draudim (1852).

²⁷ *Knygnešys*, I t., 6-7 psl.

Tiktai spaud uždraudus ir prad jus knygas spausdinti Tilžje, vysk. M. Valan ius, prisideng s anonimu, paraš ir paskleid prieš rusus nukreipt toki knygelis , kaip atsišaukim *Brolius katalikus, Iš tamsyb s ved kelias tik teisyb s, Vargai Bažny ios katalik Lietuvoje ir Žemai iuose* ir kitas. Tai buvo jau agitacin , politin literat ra, skatinusi ypa kaimo žmones visuotini pasipriešinim . Pavyzdžiui, žmon s buvo sp jami ir raginami:

«... Katalikai, nors pažintum t maskoli raides, vienok niekuomet nepirkite toki knyg , nei skaitykite, nes galite suklysti tik jime. Jeigu kurs pirko, tegu sudegina ».

« ... Kaip manydami, turite saugoti savo vaikus nuo maskoli mokykl , nes tos yra statytos jums paversti maskoli tik jim ».

«... Slaptu mokykite savo vaikus lietuviško rašto iš sen j s knyg . Tegul kiekvienas vaikas turi knygas, lotyniškomis raid mis spausdintas ».

« ... Maskoliai, at j Lietuvos žem , kaip gali reikalauti, kad d l j šios šalies žmon s mokyt si maskoliškai. Tegul patys išmoks ta lietuviškai»²⁸.

Tose savo politin se broši rose vysk. M. Valan ius reikalavo trij dalyk : laisv s Katalik Bažny iai, teis s laisvai spausdinti savas knygas, lietuvi kalbos mokyklose ir valdin se staigose. Tetr ko politin s laisv s reikalavimo. Apie j vis dažniau užsimin naujos kartos veik jai, kurie « pl t kovos tikslus ir uždavinius ir pagaliau j pavert kova ne vien už savo krašto kult r , bet ir už visos tautos ateit » (Vac. Biržiška). Štai, *Varpas* viename iš savo žangini straipsni (1896) pabr ž , kad jo uždavinys « aiškint ir rodyt ... kelius ir ginklus, kuriais galima ... prirengti Lietuvai laimingesn ateit ».

Po dvidešimties spaudos draudimo met , kai pasirod pirmasis tautinio atgimimo laikraštis *Auszra* (1883), paskui *Varpas*, *Apžvalga*, *T vyn s Sargas* ir kiti, Lietuvos ateitis jau buvo siejama ne tiktai su patriotin m, bet ir liberalin m bei socialin m id jom, kurios vis giliau šaknijosi Vakar Europoje ir rado atgarsio paioje Rusijoje. Augo opozicija autokratiniam caro režimui. Tame paskutiniame spaudos draudimo dešimtmetyje (1894-1904) ir lietuviškoji spauda dar si vis daugiau revoliucin . Buvo kovojama ne tiktai prieš graždank ir pravoslavij , ir ne tiktai prieš Lietuvos rusinim , bet ir prieš caro valdži , turint vilties, kad jos griuvinas atneši s ir lietuvi tautai didesn laisv .

²⁸ M. Valan ius, *Maskoliams katalikus persekiojant*. Surinko ir išleido J. Tumas, Kaunas, 1929. Al ekna, A. *Katalik Bažny ia Lietuvoje*, Kaunas, 1936.

Caro vyriausyb tur jo pagaliau pripažinti, kad ji yra pralaim jusi, kad kova d l tokio ' menko daikto ' kaip raid yra pasidariusi beprasmiška. Per ištisus 40 met graždanka nepaj g Lietuvoje sitvirtinti jokiom priemom m, nors tur jo tvirt rus valdžios glob ir param . Rusiškam raid m iš viso tebuvo išleisti 58 leidiniai, ir tiktai vienui vienas nebe valdinis. T išimt sudar Mintaujos lietuvis siuv jas Kazimieras Lelis, nusileid s cenz ros reikalavimam perrašyti rusiškam raid m savo parengt *Lietuvos kriaušiams drapan sukirpimo moksl* (1887). Bet ir toje knygel je daugiau d ta braižini , negu teksto. Rus administracij gal jo durti apmaudas, kai tuo pa iu laiku išleista apie pusantrto t kstan io draudžiam j lietuvišk leidini . Be to, nuo 1875 m. nemažai j prad ta spausdinti Amerikoje.

sp ding vaizd sudaro ir platinimas: 1891-1901 metais tiktai muitin se sulaikyta 173.259 knyg ir laikra i . Paskutiniais draudimo metais buvo pergabenama apie 30.000 - 40.000 egzempliori kasm et arba dvigubai daugiau negu prieš dešimtmet . Taip beaug s draudžiam j knyg potvynis pralauž užtvar : Rusija buvo nugal ta mažos tautos kieta ir vieningo ryžtingumo.

Nors lietuviai buvo prad j bylin tis, kad sugriaut administracijos potvarkius, neparemtus statymu, ir pora byl Rusijos senate laim j (A. Macijauskas 1902, Pr. Višinskis 1903 m.), bet draudos galui reik jo pašalinio veiksnio. Antai, rus japon karas prasid jo 1904 m. vasario m n., o draudimas nuimtas gegužyje (sen. kal. IV. 24, naujuoju - V. 7): taigi ryšys tarp kilusio Toli muose Rytuose karo ir gr žintos lietuviu spaudos laisv s yra ryškus.

Rusijos aukš iausias teismas (senatas) išaiškino, kad ne tik nebuvo draudžiamojo statymo, bet ir administracijos potvarkiai netur pagrindo; draudžiama ' lotyniškai lenkiškas ' alfabetas, bet ne ' lotyniškai lietuviškas '. Muravjovo nor ta Lietuvoje išveisti lenkiškum (žinoma, rus naudai), bet ' mokyti specialist ' neapsiži r ta, kad lietuvi raidyno evoliucijoje kai kurie vadinami lenkiški rašmens buvo kei iami originaliais savais arba ekiškais. Dabartinis štandartinis lietuvi raidynas galutinai buvo sudarytas Jono Jablonskio 1901 m. Rusijos senatas tur jo pagrind tarti, kad jis ' lotyniškai lietuviškas ', ne ' lenkiškas ir d l to draudžiamieji potvarkiai jo nelie ia.

Simas Sužied lis

Brooklyn, N. Y.

THE STRUGGLE OF THE LITHUANIAN NATION TO RETAIN ITS ROMAN ALPHABET

by

Simas Sužiedėlis

Summary

The author reviews a forty year (1864-1904) struggle of the Lithuanian nation against a prohibition of the use of a Latin-Lithuanian alphabet. During the czarist Russian occupation of Lithuania (1795-1915), continental imperialism towards the later half of the nineteenth century provoked an attempt at the total russification of the people of nation.

The struggle for a retention of the alphabet, embodied within it the religious struggle to resist Greek Orthodox Church influences upon a predominantly Catholic people. Later, besides religious, evoked national as well as social and political motives.

The author views the struggle as gradual effort against suppression and russification, and as step toward the assertion of greater cultural freedom.

The movement to print books abroad (in Germany and the United States) in Latin-Lithuanian script, was initiated by M. Valančius, bishop of Žemaičiai. Although persons apprehended for smuggling the books into the country faced exile or imprisonment, the movement gained impetus, and finally the Russian administration was forced to realize that a nation's will and its determination could not be broken.

During this period, fifty-eight editions were published in Cyrillic, only one edition not by the state. In 1891-1901 the customs withheld 173,259 books and periodicals. During the last years of the prohibition, from 30,000 to 40,000 copies were being smuggled into the nation, doubling the amount of ten years previously.

Concurrent with the beginning of the Russo-Japanese war, the imperatives were relaxed and a Latin-Lithuanian alphabet was accepted (May 7, 1904).